

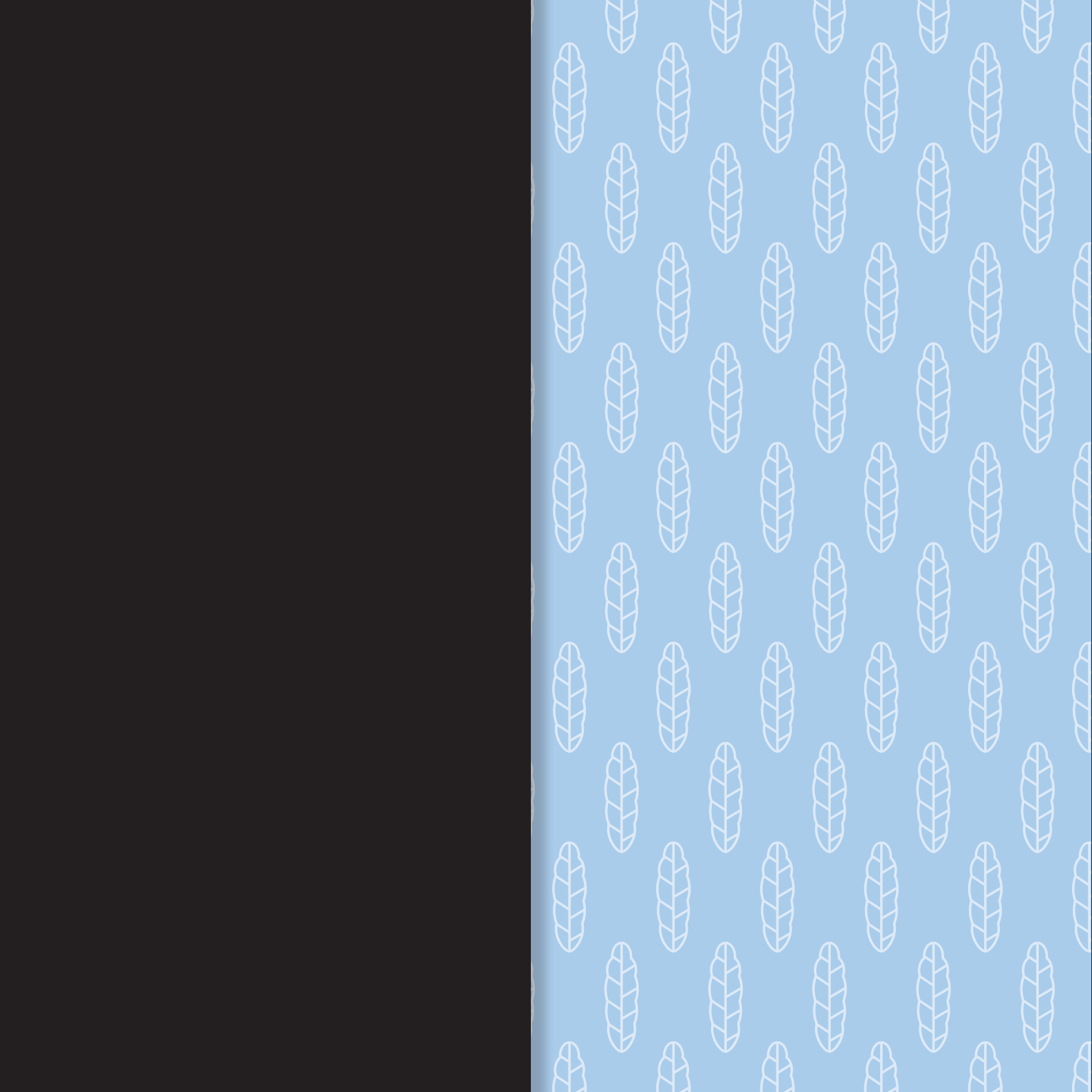
500 jaar Bagijnenkerk

*Het verhaal van een
Graafs monument*

Arend van Rhijn

Léon Kamps

500 jaar Bagijnenkerk

*Het verhaal van een
Graafs monument*

Arend van Rhijn
Léon Kamps

Voorwoord

Het was in de lente van 2025 dat het comité 500 jaar Bagijnenkerk Grave werd opgericht en reeds in de eerste vergadering werd de wens geuit om een boek te maken over de rijke geschiedenis van deze parel in de historische stad Grave. Comitéleden Arend van Rhijn en Léon Kamps wierpen zich vol vuur op het schrijfproces, hierbij gesteund door Jenneke van Dongen, die de teksten redigeerde en historica Leny van Lieshout, die de eindredactie op zich nam.

Vijf eeuwen geschiedenis laten zich niet in enkele woorden vangen. Sterker nog, menig maal werd in een redactievergadering verzucht of het boek geen 500 pagina's mocht gaan tellen. Er was immers zoveel te vertellen over 500 jaar Bagijnenkerk.

Sinds de Bagijnenkerk in 1526 in gebruik is genomen heeft zij vele gedaanten gekend. Het was een kloosterkerk voor de 'nieuwe Bagijnen', bood onderdak aan verschillende geloofsgemeenschappen, diende in roerige tijden zelfs als paardenstal en is al meer dan twee eeuwen het thuis van de protestantse gemeente van Grave. Iedere periode heeft zijn eigen sporen achtergelaten en maakt deel uit van het verhaal dat dit bijzondere gebouw vertelt.

Dat verhaal gaat echter niet alleen over stenen, balken en kerkbanken. Het gaat vooral over mensen. Over de vrouwen die hier hun geloof beleefden,

over predikanten en kerkgangers, over soldaten, stadsbewoners, restauratoren, vrijwilligers en bezoekers. Samen hebben zij de Bagijnenkerk gemaakt tot wat het vandaag is: een markant monument en een levend onderdeel van de geschiedenis van Grave.

Op basis van vele (historische) bronnen en afbeeldingen ontstaat een veelzijdig beeld van het gebouw. Een aantal belangrijke bronnen willen we hier bij name noemen: J. de Vries, F. Haans, G. Hulsegge, J. Alberdingk Thijm, G. Verhaak en L. van Lieshout.

De Bagijnenkerk kreeg in die vijf eeuwen steeds opnieuw betekenis voor de gemeenschap die het gebruikte. Zo wordt zichtbaar hoe de geschiedenis van de Bagijnenkerk onlosmakelijk is verbonden met de geschiedenis van de vestingstad Grave.

Vijf eeuwen geschiedenis verdienen het om verteld te blijven worden. Door de verhalen van de Bagijnenkerk vast te leggen en te delen, geven wij een kostbaar stukje van ons gezamenlijke verleden door aan volgende generaties.

De redactie:

*Arend van Rhijn, Jenneke van Dongen,
Leny van Lieshout, Léon Kamps*

Inhoud

.....

Voorwoord 5

Hoofdstuk 1 Bagijnen 9

Hoofdstuk 2 Hugenoten 29

Hoofdstuk 3 Overige gebruikers 41

Hoofdstuk 4 Le Sage ten Broek en Losgert 57

Hoofdstuk 5 Gebouw 65

Hoofdstuk 6 Interieur 79

Hoofdstuk 7 Rondom de kerk 95

Bronnen en literatuur 107

Josua de Grave, Grave, gezicht op de Hervormde Kerk, 1676, inkt op papier; h. 15,4 x b. 20 cm, Noordbrabants Museum, 's-Hertogenbosch, foto Peter Cox

Hoofdstuk 1 Bagijnen

De Bagijnenkerk in Grave dankt haar naam aan de Bagijnen, elders meestal Begijnen genoemd. Deze religieuze vrouwenbeweging ontstond in de 12e eeuw in de Lage Landen. Begijnen waren alleenstaande vrouwen die een vroom leven wilden leiden zonder kloostergeloften af te leggen. Zij combineerden geloof met werk en waren actief in zorg, onderwijs en handwerk.

De beweging groeide snel, mede doordat vrouwen in de Lage Landen relatief zelfstandig konden leven en bezit mochten hebben. Begijnen woonden vaak samen in conventen of begijnhoven rond een kapel. Hoewel de katholieke kerk wantrouwig bleef tegenover hun zelfstandigheid en vrije geloofsbeleving, werden zij in de Nederlanden grotendeels gedoogd.

Vanaf de 16e eeuw verdwenen veel begijnhoven door de Reformatie. Toch bleef de invloed van Begijnen zichtbaar, onder meer in de naam en geschiedenis van de Bagijnenkerk in Grave.

BEGINNEN EN JAN VAN CUYK

In Grave zien we Begijnen opkomen in de 13e eeuw. De naam Begijn wordt in Grave al snel veranderd in Bagijn. Jan I van Cuyk, Heer van Grave, richt rond 1280 in Grave een Bagijnhof op. Jan van Cuyk is een belangrijk figuur in Grave en sticht in 1291 onder meer het St. Catherinagasthuis, waar de Bagijnen waarschijnlijk zorgtaken uitvoerden.

Bij de verdere financiering van de Bagijnen speelt een vrouw de hoofdrol. Jutta van Nassau (echtgenote van Jan van Cuyk) neemt het Bagijnhof in 1312 op in haar testament. Jutta was de dochter van Hendrik II van Nassau, die een rechtstreeks voorvader van Willem van Oranje was. De relatie met de Oranjes in Grave begint dus al in de 14e eeuw.

BAGIJNEN IN GRAVE

In Grave kunnen de Bagijnen in eerste instantie zonder beperkingen hun goede werken verrichten. De veranderingen en inzichten die elders in de Lage Landen plaatsvinden, dringen ook in Grave door, zij het in mindere mate.

Begarden De mannelijke tegenhanger van Begijnen zijn Begarden: deze zijn qua aantal niet te vergelijken met Begijnen. Zij kregen van de kerk al gauw de naam ketters, omdat zij de supervisie van geestelijken weigerden. Ze waren niet goed georganiseerd en onder hen waren veel kluisenaars, zwervers en bedelaars. De Franse betekenis van de naam duidt de matige waardering aan van de bevolking: Begardie betekent hypocrisie.

ARNOUD VAN GELRE EN DE BAGIJNEN

Hertog Arnoud van Gelre geeft de Bagijnen in 1436 een nieuw reglement. Het maximale aantal Bagijnen wordt op zestien bepaald. In een uitgebreid en breedsprakig document worden de nieuwe regels aan de Bagijnen medegedeeld. Of er werkelijk aanleiding was om de leefregels aan te scherpen, is onduidelijk. Mogelijk hebben angst voor het verwateren van de regels en de druk van de katholieke kerk hertog Arnoud ertoe aangezet dit reglement te maken. Adel en geestelijkheid hadden een nauwe verwevenheid.

Een citaat uit het reglement: “opdat zij te beter in deugden, in eeren en in heiligen leven blijven mochten.

En: dat alle van heiligen leven, kuyscher wandringhe (levenswijze), ootmoedigen zeeden ende slechter (eenvoudige) cledingse wesen sullen”.

Dat laatste geeft ook aan dat de Bagijnen in Grave zich eenvoudiger dienen te gaan kleden en meer uniformiteit in hun kleding dienen aan te brengen. Een nieuw kledingvoorschrift wordt vermeld:

‘Geen ranssen, kirspen off ander doeck dan gemeyn flessen doeck. Geen gevlochten off opgebonden haer. geen spelden (...). Sieraden zijn verboden.

Toegestaan zijn: grauwe overrocken ende swarte houcken (huiken-mantels) en kovelē (hoofdkappen), alles naar de mode van die tijd gesneden’.

→ Zo ongeveer zullen Bagijnen er uitgezien hebben in de 15e eeuw

VAN BAGIJN NAAR TERTIARIS

Om de genoemde regels beter te kunnen handhaven, wordt sterk aangedrongen op een interne reorganisatie en aansluiting bij bestaande kloosterordes. De kerk stelt alles in het werk om dit voor elkaar te krijgen. De bekende Pater Johannes Brugman wordt in 1459 naar Grave gehaald om zijn befaamde preken ten gehore te brengen in de Sint-Elisabethkerk, onder andere om de Graafse Bagijnen te overtuigen zich bij een kloosterorde aan te sluiten.

Op 13 april 1459 sluit een meerderheid van de Bagijnen zich aan bij de zusters tertiariissen. Tertiariissen waren leken die zich verbonden voelden met de spiritualiteit van een kloosterorde, in dit geval de derde orde van Sint-Franciscus, zonder volledig in een reguliere kloostergemeenschap te treden. De Graafse tertiariissen krijgen in 1463 het recht de drie kloostergeloften af te leggen: de gelofte van gehoorzaamheid, de gelofte van armoede en de gelofte van zuiverheid. Zij werden dus echte zusters.

Daarmee is formeel een eind gekomen aan het tijdperk van Bagijnen in Grave. Het oude Bagijnhof aan de Hoofschestraat mag blijven staan, maar de overgebleven Bagijnen worden in een uitsterfconstructie opgenomen (vastgelegd in een document van Adolf van Gelre). Het aantal zusters binnen deze samengevoegde gemeenschap wordt vastgesteld op maximaal 25. Een groter aantal zou de concurrentiepositie van met name het weversgilde in Grave schaden. Dat wijst erop dat de Bagijnen zich naast onderwijs en zieken- en armenzorg ook intensief met handwerken bezighouden.

BOUW VAN DE KLOOSTERKERK OF BAGIJNENKERK

Zowel de adel als de geestelijkheid lijken verheugd dat de vrome vrouwen van beide bewegingen zonder al te veel protest bereid zijn hun onafhankelijkheid op te geven. Willem van Egmond, een neef van hertog Arnold, biedt zelfs zijn huis aan om de zusters voorlopig te huisvesten. Op 16 mei 1463 geeft Lodewijk de Bourbon, prins-bisschop van Luik ‘geestelijke privilegiën’ aan Grave en daarmee toestemming om een klooster en een kloosterkerk te bouwen. Hertog Adolf van Gelre geeft het de naam Marien Grave. Daarmee is het klooster Marien Grave een feit.

BAGIJNEN EN DE BAGIJNENKERK

Op 23 augustus 1526 wordt de Bagijnenkerk ingewijd. De kerkwijding wordt gevierd op de eerste zondag van de herfstmaand (september). De kerk krijgt daarbij de heilige Hieronymus als patroonheilige. Hieronymus gaf geestelijke leiding aan zijn volgelingen, onder wie verschillende welgestelde en vrome Romeinse vrouwen. Mogelijk hield de keuze voor deze patroonheilige verband met het feit dat ook de Bagijnen niet onbemiddeld waren. Daarnaast speelde wellicht mee dat Hieronymus de lievelingsheilige was van hertog Arnoud.

In de volksmond worden de zusters in Grave niet de zusters tertiarissen genoemd, maar blijft men de naam Bagijnen gebruiken, en wel de oude en de nieuwe Bagijnen. Dus de oude die nog in het oude Bagijnhof wonen en de nieuwe Bagijnen die tertiarissen zijn en in het klooster wonen. Er breekt

nu een rustige periode aan en de bezittingen breiden zich verder uit. Uit legaten worden landerijen, huizen en complete boerenhoven met tientallen hectaren bouwland verkregen.

Deze vredige periode duurt echter niet lang. Grave wordt als strategisch liggende vestingstad het strijdtoneel van een geloofsstrijd tussen de zuidelijke katholieken en de noordelijke protestanten. De vier Graafse kerken (de gasthuiskapel, de kapel op het kasteel, de Bagijnenkerk en de Sint-Elisabeth) worden door het oorlogsgeweld niet gespaard.

STRIJD TUSSEN KATHOLIEKEN EN PROTESTANTEN IN GRAVE

In Nederland wordt in 1566 onder aanvoering van de geuzen een opstand tegen de katholieken geleid, die uitmondt in de beeldenstorm. Mede door de invloed van Willem van Oranje, pandheer van Grave, die aan het stadsbestuur van Grave vraagt de kalmte te bewaren, gaat de beeldenstorm aan Grave voorbij. Het is bijzonder dat Grave met rust is gelaten gezien de verwoestende militie in de rest van Brabant met vernieling van begijnhoven, kloosters en kloosterkerken en ophanging van priesters.

→ Boerderij ca. 1930, oude pachthoeve (de Begijnhof) nu Schaijksestraat 10. Op de foto staan Bertus Hendriks en dochter Marie. Opvallend zijn de kruickenkruizen in de voorgevel

Een voorbeeld van hoe het Bagijnhof – en daarmee ook het klooster Marien Grave – aan bezittingen kwam, is de boerderij ‘Begijnhof’ aan de Schaijkseweg in Reek. Deze aanzienlijke herenboerderij werd in 1449 gekocht door Gremmen Wolters, landdrost van het Land van Ravenstein. Door de aankoop van hoeven en landerijen bouwde hij in Reek een omvangrijk landgoed op. In 1476 traden twee van zijn dochters, Catharijn en Maria, in bij het klooster Marien Grave. Bij hun intrede namen zij een deel van het familiegoed mee als bruidsschat. Ook het resterende bezit kwam datzelfde jaar via een overeenkomst in handen van het klooster. Sindsdien stond de boerderij bekend als het Begijnhof

van Reek. Pogingen van nazaten om de eigendommen in 1556 terug te krijgen, bleven zonder succes. Het Begijnhof werd verpacht en groeide uit tot een van de grotere bezittingen van het klooster. Na de opheffing van Marien Grave in 1802 kwamen de boerderij en landerijen in bezit van de Kroondomeinen. De hoeve werd in 1932 deels herbouwd en bleef tot 1973 onder Kroondomeinbeheer. De laatste pachter ontving bij de overdracht naar het Staatsdomein zelfs een persoonlijke brief van koningin Juliana. Dit voorbeeld laat zien hoe kloosters door schenkingen, bruidsschatten en beheer van landerijen omvangrijke bezittingen konden opbouwen en behouden.

